

Mladá veda

Young Science

Rozhovor s Marianou Čengel Solčanskou

**Analýza agregátneho dopytu
vo vzťahu k ekonomickému rastu**

**Slovenská historiografia a jej pohľad na dejiny
židovskej komunity na (východnom) Slovensku**

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Jún 2016 (číslo 1)

Ročník štvrtý

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Obec Kanal (Slovinsko) 2014. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišin, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD. (Katedra cestovného ruchu, Slezská univerzita v Opavě)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

PhDr. Magdaléna Barányiová (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

Mgr. Martin Hajduk (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

Mgr. Richard Nikischer, Ph.D. (Sociologický ústav Akademií věd ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

PREJAVY PRIESTOROVEJ SEGREGÁCIE NA ZÁKLADE KONFESIONÁLNEJ PRÍSLUŠNOSTI (PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA MESTSKÉHO CINTORÍNA MESTA PREŠOV)

MANIFESTATION OF SPATIAL SEGREGATION BASED ON CONFESSIONAL
AFFINITY (CASE STUDY OF MUNICIPAL CEMETERY IN PREŠOV)

Juliana Krokusová, Andrea Richvalská¹

Juliana Krokusová pôsobí ako odborný asistent na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky Prešovskej univerzity. Vo svojej vedecko-výskumnej práci sa venuje predovšetkým antropogénnej geomorfológii, skúma banské a priemyselné formy reliéfu a ich vplyv na životné prostredie. V poslednom období sa zameriava na výskum pohrebných (funebrálnych) a vojenských (militárnych) foriem reliéfu.

Andrea Richvalská je absolventkou Katedry geografie a aplikovanej geoinformatiky Prešovskej univerzity.

Juliana Krokusová acts as a research assistant at the Department of Geography and Applied Geoinformatics University of Prešov. In his research work, she focuses mainly on anthropogenic geomorphology, examining of mining and industrial relief forms and their impact on the environment. Recently, she focuses on the research of funeral and military relief forms.

Andrea Richvalská is a graduate of the Department of Geography and Applied Geoinformatics University of Prešov.

Abstract

The aim of this paper is to highlight the forms of spatial segregation and the example of funeral landforms - cemeteries. Spatial segregation is a phenomenon encountered in cemeteries from the ancient past to the present. In different periods, cultural and historical background and the motives of the company varied as well as the external manifestations of formal segregation. In the past, the main reason was mainly denominational affiliation, it was

¹ Adresa pracoviska: RNDr. Juliana Krokusová, PhD., Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, FHPV Prešovská univerzita, 17. novembra 1, 080 01 Prešov
E-mail: juliana.krokusova@gmail.com, adka.hadbavna@gmail.com

separate places for Catholics and Protestants, even more significantly, and this was reflected by the Jews. Another motive was the social background and status. Specific forms of segregation related suicides, foreigners, or where there was no clear reason of death. The specific forms of spatial segregation changing by depending on the cultural and historical conditions can be observed in municipal cemetery in Prešov.

Key words: cemetery, spatial segregation, city of Prešov, religion

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na formy priestorovej segregácie, a to na príklade pohrebných foriem reliéfu – cintorínoch. Priestorová segregácia je fenomén, s ktorým sa stretávame na cintorínoch od dávnej minulosti až po súčasnosť. V jednotlivých obdobiach sa menilo kultúrno-historické pozadie a motívy spoločnosti a taktiež aj vonkajšie formálne prejavy segregácie. V minulosti hlavným dôvodom bola predovšetkým konfesiónalna príslušnosť, išlo o oddelenie miest pochovávaní pre katolíkov a evanjelikov, ešte výraznejšie sa to prejavilo u Židov. Ďalším motívom bolo spoločenské pozadie a sociálny status. Špecifické formy segregácie sa týkali samovrahov, cudzincov alebo ak nebola jasná príčina smrti. Jednotlivé formy priestorovej segregácie meniace sa v závislosti od kultúrohistorických podmienok môžeme pozorovať na Mestskom cintoríne v Prešove.

Kľúčové slová: cintorín, priestorová segregácia, konfesiónalna príslušnosť, mesto Prešov

Úvod

Cintoríny nie sú len miestom pochovávaní a piety. Sú zdrojom geografických, biografických, historických informácií a objektom geografického výskumu. Zohrávajú dôležitú úlohu v umení a kultúre. Poskytujú demografické údaje o minulosti miesta a tam žijúcich obyvateľoch. Zachytávajú informácie o vojnových udalostiach, epidémiách a sú odrazom histórie miest a obcí.

Pestrá národnostná a religiózna štruktúra Prešova, ktorá sprevádzala mesto jeho dejinami sa odrazila a prejavila v rozmanitosti pohrebných foriem reliéfu. Pre každé vierovyznanie boli charakteristické iné spôsoby pochovávaní, rozmanitosť v dizajne a veľkosti náhrobných kameňov či priestorové umiestnenie hrobov a ďalších prvkov spojených s pohrebnými formami reliéfu. Príkladom je hlavný cintorín v Prešove, na ktorom bola juhozápadná časť určená pre evanjelikov a v severnej a centrálnej časti boli pochovávaní katolíci. V severovýchodnej časti sa nachádzal vojenský cintorín a v juhovýchodnej časti neologický židovský cintorín. Spomenuté cintoríny mali aj osobitné vchody, kde do evanjelického sa vchádzalo cez zvonícu a do katolíckeho cez bývalý chudobinec. Prísna priestorová segregácia sa prejavila aj v situovaní židovských cintorínov, ktoré boli často umiestnené na periférii sídel. Ako príklad spomenieme starý a nový ortodoxný židovský cintorín v Prešove a tiež židovský cintorín vo Veľkom Šariši.

Teoretické východiská práce

V zákone č. 131/2010 Z. z. § 2 Slovenskej republiky je pochovávanie definované nasledovne: pochovávanie je ukladanie ľudských pozostatkov alebo ľudských ostatkov do hrobu alebo

hrobky na verejnom pohrebisku, uloženie spolnených ľudských pozostatkov alebo ľudských ostatkov rozptylom na rozptylovej lúke alebo vsypom popola na vsypovej lúke, alebo uloženie urny s popolom na pohrebisku. Pre označenie spoločných hrobov sa používa termín *cintorín*.

Na Slovensku sa rozprestierajú cintoríny na suchom a vyvýšenom mieste. Obyčajne to bolo za obcou, ale vyskytujú sa aj okolo kostolov. Veľmi známe boli tiež aj hromadné hroby, boli to takzvané cholerové cintoríny. Ľudia rozoznávali smrť prirodzenú a ne prirodzenú, a podľa toho rozlišovali i miesto pochovávaní. Samovrahov pochovávali mimo cintorína alebo pri plotoch, ďaleko od ostatných. Ľudia sa tiež bránili aj proti pochovávaní cudzincov, osôb zavraždených neznámym spôsobom, mŕtvol priplavených vodou, a keď to bolo nevyhnutné, pochovávali ich na rozhraní dvoch prípadne aj troch obecných katastrov – do zeme, ktorá nepatrila nikomu.

Pojem segregácia sa nám najčastejšie spája s obyvateľstvom. S priestorovou segregáciou obyvateľov sa najčastejšie stretávame práve na cintorínoch. Tak ako počas života, aj po smrti môžeme pozorovať rôzne zoskupovanie ľudí podľa sociálnoekonomického statusu, rasy, konfesionalnej príslušnosti a ďalších znakov do priestorov, kde sú pochovaní obyvatelia s podobnými charakteristikami.

So segregáciou sa v minulosti stretávame aj na slovenských cintorínoch. Zaužívané bolo členenie cintorínov na katolícku a evanjelickú časť. (Matlovič 2001). So segregáciou podľa pohlavia sa stretávame na Horehroní. Čajánková (1956, In: Bednárík 1972) uvádza, že iba mŕtvym mužom dávali do hrobov drobné predmety dennej potreby a tiež, že z majetku vyplácali len mužov. Tento starý zvyk, ktorý sa praktizuje ešte aj podnes, súvisel s veľkou starostlivosťou praslovanského muža, aby sa stal manželom a aby sa mu v manželstve narodili predovšetkým synovia. No voči praslovanským ženám boli tieto staré obyčaje ľudí veľmi nepriaznivé. Ženy nemali právo zabezpečiť sa posmrtnými obeťami ako muži, aspoň nie zo strany rodu, ktorý im napriek ich materinským vzťahom zostával cudzí. Ani po smrti nebola žena rovnoprávna s mužom. Jej úlohou bolo nasledovať muža do hrobu a slúžiť mu i v záhrobí (Janko 1912, In: Bednárík 1972).

Metodika práce

V prípravnej fáze boli použité kamerálne metódy práce. Najskôr sme získavali archívne materiály, potrebnú literatúru a realizovali návštevy jednotlivých inštitúcií. Po preštudovaní získaných materiálov sme prešli na fázu excerpcie a spracovania dostupných publikovaných, ale aj nepublikovaných materiálov a mapových podkladov o skúmaných pohrebných formách reliéfu. Táto etapa zahŕňa aj prípravu materiálu a pomôcok na ďalšiu etapu výskumu, tvorbu orientačných máp a náčrtov z už existujúcich získaných mapových a iných podkladov.

Obzvlášť veľkú pozornosť sme venovali terénnym metódam - mapovanie, pozorovanie, fotodokumentácia a zberu informácií návštevou rôznych inštitúcií a úradov. Navštívili sme rôzne ústavy a inštitúcie, napr. Katastrálny úrad, štátne archívy v Prešove a Nižnej Šebastovej, Krajský pamiatkový úrad Prešov, Pohrebné služby mesta Prešov, Mestský úrad Prešov a pod.

V záverečnej sumarizačnej etape práce podstatnú úlohu pri procese spracovania výsledkov terénneho výskumu z podkladových máp zohrali digitalizačné metódy – využitie GIS produktu ArcGis verzia 10.0 a podporných nadstavieb (Tools, Georeferencing).

Historický vývoj Prešova v kontexte formovania pohrebných foriem reliéfu

Mesto Prešov prešlo od svojich začiatkov po súčasnosť veľmi zaujímavým a zložitým vývojom. Jeho fyzicko-geografické podmienky a geografická poloha vytvorili priaznivý vplyv pre rozvoj osídľovania s ktorým sú spojené aj rôzne zvyky pochovávaní mŕtvych. Územie Prešova bolo osídlené slovanským obyvateľstvom už koncom 8. storočia. Bednárík (1972) uvádza, že pre život starých Slovanov mal les predstavovať útulné miesto, v ktorom nielen prežívali svoj život, ale tiež boli pochovaní. Tento kult pochovávaní sa na Slovensku prejavil veľmi výrazne. Môžeme teda predpokladať, že takéto miesta na uloženie svojich mŕtvych príbuzných sa vyskytovali aj na území Prešova.

V ďalšom období vývoja sa územie Prešova stáva súčasťou Uhorska a už existujúce osady sa dosídľujú, no tiež vznikajú aj nové. Po príchode nemeckých prisťahovalcov sa mení status Prešova, a to z vidieckeho sídla na mesto. Prvé mestské privilégia obdržalo mesto v r. 1299 od kráľa Ondreja III. a v roku 1374 ich rozšíril Ľudovít I.

V 14. a 15. storočí v meste dochádza k dynamickému rozvoju remeselnej výroby a obchodu. Koncom 15. storočia sa mesto stáva členom spolku slobodných kráľovských východoslovenských miest – Pentapolitany, kde boli združené Košice, Levoča, Bardejov, Sabinov a Prešov. S rozvíjajúcim sa obchodom rastie počet obyvateľov mesta (Hochmuth a kol. 1994). Na začiatku 16. stor. sa stal Prešov najvýznamnejším strediskom Šarišskej stolice a patrila tiež k významným uhorským mestám. *V neďalekom Solivare sa od r. 1572 začína rozvíjať hlbinná ťažba kamennej soli, v súvislosti s čím tu vznikla osada Solná Baňa* (Hochmuth a kol. 1994, s.14). Môžeme sa teda domnievať, že Solnobanský cintorín bol založený už v 16. storočí. Územie Solivaru však bolo osídľované už skôr. Na vyvýšenine Hrádek (Várhed') existovalo už v 11. stor. hradisko a pod ním sa v doline Solného potoka postupne vyvinuli osady Sol' a Solivar (Matlovič 1998). Najväčší vplyv na vývoj mesta mala ekonomická situácia obyvateľov a mesta. Obchodný význam mesta sa zvýšil v r. 1538, keď dostal právo skladu. Tak sa mesto stáva strediskom tranzitného obchodu medzi Sedmohradskom a Poľskom a obchodným významom predstihlo aj Košice.

Navzdory všetkému, negatívne vplyvy nenechali na seba dlho čakať a časté vojenské akcie pustošili mesto a jeho okolie. Prešov sa stal dejiskom urputných bojov a striedavo bol v rukách cisárskych a povstaleckých vojsk. V r. 1687 sa v meste odohrala nesmierne krutá poprava 24 prešovských mešťanov. Tribunál pod vedením generála Antonia Caraffa odsúdil týchto Prešovčanov za pomoc Thökölyho povstaniu. Táto udalosť, ktorá vošla do dejín pod názvom „prešovské jatky“ veľmi hlboko poznamenala obyvateľov mesta. Tajne pochované pozostatky 4 obetí prešovských jatiek pod vežu kostola vo Svinej boli v roku 1930 prenesené do Prešova a uložené do rakvy v Chráme sv. Trojice. V 70. rokoch 16. storočia do mesta prichádzajú jezuiti, ktorým sa pripisuje myšlienka postavenia Kalvárie nad mestom, ktorá spočiatku slúžila ako cintorín. V 2. pol. 17. stor. sa hospodárska situácia v meste zhoršuje a na začiatku 18. storočia sa mesto ocitá v ekonomickej kríze, kedy vyvrcholila vlna povstaní,

ktorá bola ukončená podpísaním Satumárskeho mieru v r. 1711. Ako by to nestačilo v r. 1710 zasiahlo mesto mor a roky 1711 a 1720 veľké požiare. Všetky tieto udalosti si vyžiadali obeť na ľudských životoch, čo sa odrazilo aj v demografickom vývoji mesta. Z týchto udalostí, ktoré mesto zažívalo vieme konštatovať, že s narastajúcim počtom obetí rástli aj hrobové miesta. V meste sa častejšie pochovávalo a cintoríny sa priestorovo rozširovali, alebo vznikali nové.

Zlepšujúca sa ekonomická situácia v meste nám odráža demografický vývoj mesta. Jej výsledkom bol migračný prírastok obyvateľov z okolitého vidieka. V meste narastá počet obyvateľov. Odhaduje sa, že v roku 1551 bol počet obyvateľov mesta okolo 4000 a v roku 1617 až 5500 obyvateľov. Opačná situácia nastáva v meste v období rokov 1663, kedy sa udáva počet obyv. 4700 a v roku 1720 len 2028 obyvateľov. Dôvody tohto úbytku boli nielen vojensko-politické, ale pod úbytok obyvateľstva sa podpísali aj časté epidémie. V národnostnej štruktúre sa postavenie Slovákov zlepšilo, avšak vedúcu pozíciu si udržiavali Nemci a Maďari. V 16. storočí prichádzajú do Prešova Rómovia, ktorý sa usadili v blízkosti Horného Huštáku. V 17. storočí prichádzajú do mesta aj Židia, ktorý však nemali právo usadiť sa v meste, a tak si založili vlastnú osadu vzdialenú od mesta severovýchodne 3 km – Šarišské Lúky.

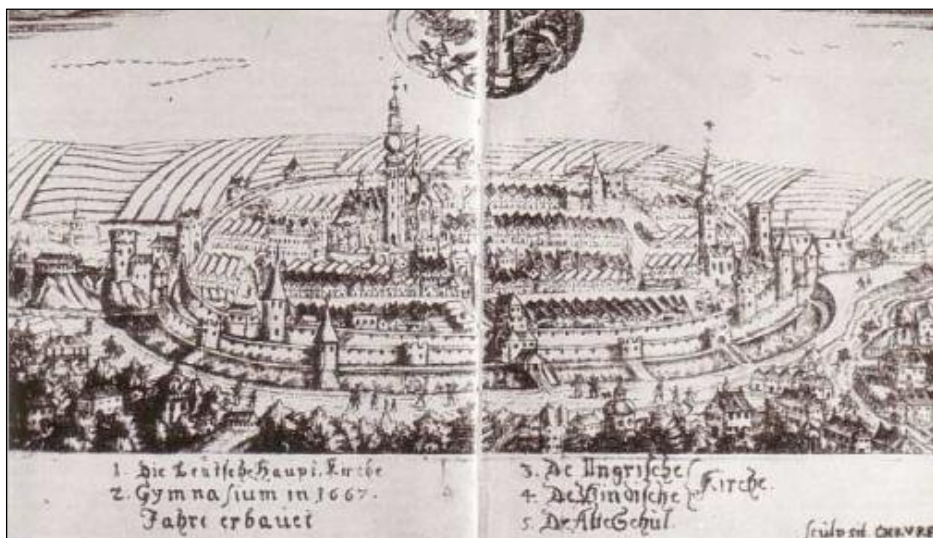
Konfesionálna štruktúra mesta bola tiež značne pestrá. V r. 1531 vznikol v Prešove evanjelický zbor a do r. 1673 bol Prešov prevažne protestantský. Vplyvom rekatolizácie sa dominantným stáva rímskokatolícke vierovyznanie a len málo obyvateľov sa hlásilo k pravoslávii.

V 18. a v 1. polovici 19. storočia bol Prešov významným strediskom obchodu, posilnená bola aj jeho administratívna funkcia a naďalej bol strediskom Šarišskej stolice. *V súvislosti so založením gréckokatolíckeho biskupstva prišli do mesta Rusíni a koncom 18. stor. sa podarilo preniknúť a usadiť sa v meste aj prvým Židom, ktorý získali postupne významné postavenie v obchode a slobodných povolaniach. V menšom počte žili v Prešove aj Poliaci, Gréci, Srbi a Arméni (Hochmuth a kol. 1994, s.17).* V meste pribúda k tradičnému rímskokatolíckemu, evanjelickému augsburskému, evanjelickému helvétskemu vyznaniu aj gréckokatolícke, pravoslávne a izraelitské vyznanie.

Vývoj mesta v rokoch 1848 - 49 je poznačený buržoáznou revolúciou, po ktorej Prešov stratil výsady slobodného kráľovského mesta a župného centra. Dôležitým historickým medzníkom pre mesto bolo aj rakúsko-maďarské vyrovnanie v r. 1867, po ktorom rozhodujúce postavenie v meste získalo maďarské mešťanstvo. Maďarizačné úsilie sa najprv obrátilo proti slovenským študentom kolégia. Sedlák (1965) uvádza, že v druhej polovici 70. rokov 19. stor. sa miestne i župné maďarské kruhy stále viac zameriavali na násilné pomadžarčovanie slovenského obyvateľstva. Aj napriek maďarizačnému útlaku sa absolútny rast slovenského obyvateľstva v meste nezastavil.

Koniec 1. sv. vojny bol pre Prešov tragický. Po výtržnostiach, ktoré sa udiali 31. októbra a 1. novembra 1918 bolo pri severnom múre kostola sv. Mikuláša štátarinným súdom odsúdených na popravu 41 vojakov a 2 civilisti. Švorc (2006) uvádza, že v priebehu 17. storočia mesto pochovávalo mŕtvych na cintoríne za hradbami. Je pravdepodobné, že

základom pre tento cintorín mohol byť Kostol sv. Leonarda s cintorínom, vyobrazený na Rothovej rytine z r. 1667 (obr. 1).

Obr. 1 Prešov podľa Rothovej rytiny z roku 1667
Zdroj: KPÚ Prešov

Na tomto mieste vznikali najprv dva samostatné cintoríny: evanjelický a katolícky a po čase pribudli a na východ od nich obecný a vojenský cintorín, ktorý bol založený práve z dôvodu spomenutých vojenských udalostí 19. a 20. storočia.

V druhej polovici 19. stor. sa ekonomická situácia mesta začala zhoršovať. Výsledkom tejto situácie bolo vysťahovalectvo, kedy v r. 1870 – 1888, z Prešova emigrovalo 658 obyvateľov najmä do Budapešti.

Ďalšie obdobie prinieslo pozvoľný nárast obyvateľstva Prešova. V náboženskej štruktúre v roku 1910 dominovalo rímskokatolícke vierovyznanie 66,7 %, s 13,8 % nasledovali izraeliti, grécki katolíci s 9,8 % a evanjelici a. v. už len s 9,5 %.

Pre svoj význam v oblasti vzdelávania, kultúry a množstvo cenných stavebných pamiatok, získal Prešov pomenovanie Atény nad Torysou (Hochmuth a kol. 1994, s.18 -19). Začlenenie Prešova do Československej republiky sa udialo na prelomu rokov 1918 – 19, avšak pre mesto to ešte neznamenal úplnú stabilizáciu sociálno-politickej situácie. V r. 1922 počas reformy územno-správneho členenia stratilo mesto funkciu župného centra. Vzhľadom na nevýhodnú ekonomicko-geografickú polohu voči novým dopravným líniam a to východo-západného smeru, ktorý mesto obchádzal, ekonomika mesta upadala.

Industrializácia priniesla so sebou výrazný populačný rast mesta. Počet obyvateľov sa zvyšoval a rástlo aj mesto. V r. 1971 bolo rozšírené jeho administratívne územie o susedné obce a to: Nižná Šebastová, Ľubotice, Šarišské Lúky, Šalgovík, Solivar a Haniska. V číslach sa jeho rozloha zväčšila z 32,6 km² na 80,3 km². *Do vývoja Prešova výrazne zasiahli celospoločenské zmeny, ktorých počiatky siahajú do roku 1989. Markantne sa prejavujú najmä v ekonomickej oblasti, ktorá prechádza transformačným procesom (Hochmuth a kol. 1994, s.22).* V dôsledku transformačného procesu sa časť výrobných kapacít mesta dostala do útlmu.

V súčasnosti mesto Prešov vystupuje ako kultúrno-historické a administratívne mesto a univerzitné mestečko.

Pohrebné formy reliéfu – cintoríny v meste Prešov

Mesto Prešov má v správe osem cintorínov. Rozlohou najväčší a teda aj hlavný mestský cintorín v Prešove sa nachádza severovýchodne od centra mesta. Rozloha jeho RMC časti – zelené hroby nachádzajúcej sa v SZ časti cintorína je 8 150 m². V juhovýchodnej časti mesta sa nachádza mestská časť Prešova s názvom Solivar, v ktorej sa nachádzajú tri cintoríny, ktoré sú v správe mesta a to: cintorín Solivar, cintorín Soľnobanský a cintorín Zlatobanský. Druhý rozlohou najväčší je cintorín Solivar s rozlohou 28 600 m². Tretí v poradí je cintorín v mestskej časti Prešova v Nižnej Šebastovej s rozlohou 13 571 m². Na západnom okraji Prešova sa nachádza štvrtý rozlohou najväčší cintorín na Kalvárii (12 000 m²). Soľnobanský cintorín s rozlohou 9 135 m² je v poradí piaty a Zlatobanský s rozlohou 3000 m² šiesty. V mestskej časti Prešova – Šalgovík sa nachádza cintorín s rozlohou 1005 m² a posledný rozlohou najmenší je cintorín na Dúbrave (931 m²). V meste sa nachádzajú aj židovské cintoríny, ktorých je spolu 6. Na Sídlsku III. sa nachádzajú dva židovské cintoríny a to: starý židovský ortodoxný cintorín na Tehelnej ulici č. 47 a pod ním ortodoxný židovský cintorín nad Vukovom, ďalší je neologický židovský cintorín, ktorý sa nachádza hneď vedľa mestského cintorína a židovské cintoríny v Šebastovej, na Dúbrave a na Solivare.

Mestský cintorín v Prešove

Ako uvádza Švorc (2006) nie je presne známe, odkedy sa súčasný mestský cintorín používa. Je však známe, že miesta pochovávaní boli okolo farského kostola sv. Mikuláša (Konkatedrála sv. Mikuláša), starej mestskej školy, evanjelického kostola (Chrám sv. Trojice) a evanjelického kolégia, ktoré boli ohradené kamenným ohradovým múrom. Cintorín okolo kostola bol zrušený v r. 1823. Významní mešťania a duchovné osobnosti sa dali pochovávať v kryptách kostolov. Avšak po vydaní nariadenia Jozefom II. v roku 1784 o presunutí cintorínov na okraj sídel sa v centre mesta pochovávať postupne prestalo. *Jozefínske reformy donútili mesto hľadať pre odpočinok mŕtvych iné dôstojné miesto* (Petranská 2013, s. 16).

Švorc (2006) uvádza, že už v priebehu 17. storočia mesto pochovávalo mŕtvych na cintoríne za hradbami, východne od Hornej brány a Vyšného Huštáku. Základom pre tento cintorín mohol byť ohradený predmestský Kostol sv. Leonarda s cintorínom, ktorý je vyobrazený na Rothovej rytine z roku 1667 (obr. 1). Najstaršie zachované náhrobné kamene pochádzajú až z 18. storočia. Na tomto mieste vznikli vedľa seba najprv dva samostatné cintoríny, a to katolícky a evanjelický. Najväčším bol rímskokatolícky cintorín s kostolíkom, chudobincom a márnicom, ktorý sa vytváral východne od mestskej brány, v susedstve Vyšného Huštáku. Južne od tohto cintorína, na východ od dnešnej Vajanského ulice sa nachádzal evanjelický cintorín so starobincom.

Postupom času pribudol na východ od nich obecný a vojenský cintorín. Obecný cintorín bol zriadený pre občanov, ktorý nechceli alebo nemohli byť pochovaní na žiadnom s cirkevných cintorínov. Vojenské cintoríny boli založené hlavne z dôvodu vojenských udalostí 19. a 20. storočia.

Na vojenskom cintoríne padlých v 1. sv. vojne sa nachádzajú hroby dôstojníkov, betónové kríže československých vojakov či neznáme obete Hitlerovho útoku na Poľsko. V jeho blízkosti sa nachádza novozriadený a upravený nemecký vojenský cintorín z 2. sv. vojny. Rozdelením židovskej náboženskej obce, ktoré sa uskutočnilo všeobecným židovským kongresom v Pešti (od 10.11.1868 do 23.2.1869) sa uhorské židovstvo rozdelilo do dvoch smerov – do ortodoxného a neologického. Priestor pre neologický cintorín sa vyčlenil ďalej na východ mestského cintorína. Prešovský mestský cintorín sa postupne vyvíjal z týchto spomenutých častí, ktoré boli pôvodne samostatné no postupom času sa zväčšovali. Výnimkou je židovský cintorín, ktorý je oddelený a tvorí samostatný celok. Ostatné časti cintorína segregované podľa konfesie sa vplyvom času spojili do jedného celku.

Obr. 2 Mestský cintorín – vojenská časť
Zdroj: Richvalská, A.

Obr. 3 a, b Starý neologický a ortodoxný židovský cintorín
Zdroj: Richvalská, A.

V súčasnosti sú časti mestského cintorína pomenované aj podľa zaužívaných názvov, no pribudli aj nové časti pomenované písmenami od A po M a časť X.

Obr. 4 Mestský cintorín – zelené hroby RMC časť
Zdroj: Richvalská, A.

Obr. 5 Mestský cintorín – Urnový háj
Zdroj: Richvalská, A.

Na cintoríne môžeme nájsť množstvo zaujímavých hrobov či náhrobkov. Okrem kaplniek dominujú na cintoríne aj krypty a obelisky šľachtických rodín. Z významných osobností sú to hroby Mikuláša Moyzesa, Karola Divalda a iných známych umelcov. Viacej starých hrobiek je zachovaných na evanjelickom cintoríne. Spomenieme niekoľkometrový, viac ako poldruhistoročný obelisk zakladateľa štúdia práva na prešovskom kolégiu Štefana Thomku (Švorc 2006).

Na katolíckej strane sa na cintorín vstupovalo z Vajanského ulice, cez bránu so zvonickou, vedľa ktorej sa nachádzal aj mestský chudobinec (obr. 6 – 7). Tieto budovy v 80. rokoch 20. storočia museli zbúrať z dôvodu rozširovania Vajanského ulice. V blízkosti stojaci kostolík sv. Kríža z roku 1790 pôvodne slúžil obyvateľom rímskokatolíckeho chudobinca. Barokový kostolík ostal nepoškodený.

Obr. 6 Pohľad na vstup na cintorín, vľavo stojaca brána so zvonickou

Zdroj: KPÚ Prešov

Obr. 7 Pohľad na zbúranú bránu so zvonickou

Zdroj: KPÚ Prešov

Najstaršie priestorové rozmiestnenie vybraných pohrebných foriem reliéfu v meste Prešov z roku 1805 nám zobrazuje obrázok 8. Obrázok je vedutou Prešova, ktorá nám vyobrazuje pohľad na mesto Prešov zo začiatku 19. storočia. Autor na tejto vedute zachytáva aj hlavný mestský cintorín, ktorý sa nachádzal za hradbami mesta. Aj keď nám nie je presne známe odkedy sa súčasný mestský cintorín používa na tejto mape je už vyobrazený a to aj s viacerými krížmi. Môžeme teda predpokladať, že Prešovčania tam začali pochovávať už na konci 18. storočia. Vďaka autorovmu detailnému vyobrazeniu krížov, vieme identifikovať evanjelickú časť a katolícku časť cintorína. Evanjelici pochovávali v južnej časti územia

cintorína, zaznačené červenou farbou a v severnej časť zaznačenej modrou farbou pochovávali katolícky veriaci. Ružovou farbou máme zaznačený cintorín na Kalvárii, kde autor vyobrazuje cintorín štyrmi krížmi. Kalvária spočiatku slúžila ako cintorín, teda už od roku 1720, kedy sa začala realizovať jej výstavba (Urbanová 1986). V roku 1814 bolo v kanonickej vizitácii uvedené, že na cintoríne boli pochovaní len katolícky veriaci (Petrauská a kol. 2010).

Na obrázku máme zaznačené aj krypty, ktoré boli v tom období v kostoloch už vystavané. Na vedute Prešova autor vyobrazuje všetky štyri kostoly v ktorých boli krypty vystavané. Rok výstavby krypty v Chráme sv. Trojice nám nie je známy, no uvádza sa, že už v roku 1754 došlo k rozširovaniu tejto krypty. O krypte v Konkatedrále sv. Mikuláša, Švorc (2006) píše, že vraj už v 18. storočí bola úplne preplnená. O krypte v Katedrálnom Chráme sv. Jána Krstiteľa sa traduje, že tu odpočíva Jozef Roga De Camelis, ktorý bol v rokoch 1689 – 1706 mukačevským biskupom. Pochádzal z Talianska no svoj život dožil v Prešove. Na základe týchto údajov môžeme predpokladať, že na začiatku 19. storočia bola už táto krypta v chráme sv. Jána Krstiteľa vystavaná. Krypta v Chráme sv. Jozefa sa vraj nachádza pod celým kostolom. Pochovaní sú v nej rehoľníci a niekoľko významných osobností. Švorc (1999) uvádza, že prístupná je iba jej malá časť z južnej strany chrámu. Okolo kostola bol aj cintorín.

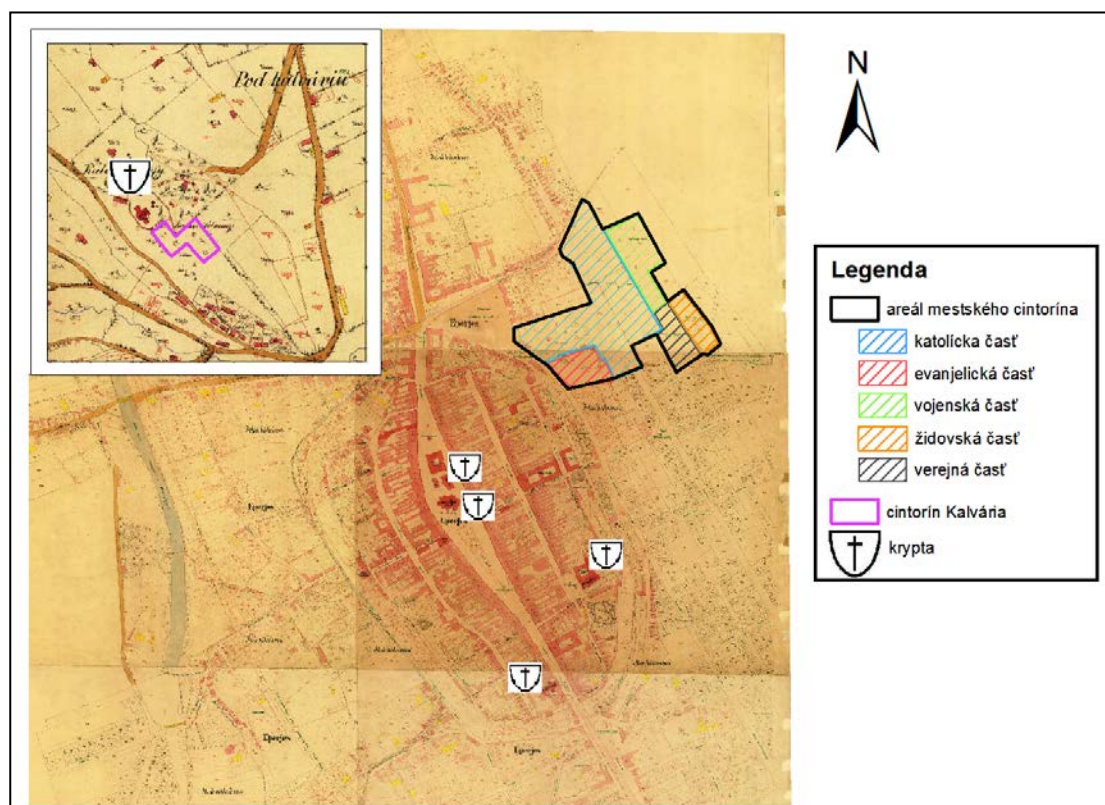
Obr. 8 Priestorové rozmiestnenie pohrebných foriem reliéfu v meste Prešov v r. 1805

Zdroj: Krajský pamiatkový úrad Prešov, spracovala Richvalská, A.

Obrázok 9 nám zachytáva mesto a jeho priestorové rozmiestnenie vybraných pohrebných foriem reliéfu v roku 1869. Pri porovnaní areálu hlavného cintorína s rokom 1805 vidíme, že areál cintorína sa niekoľkonásobne zväčšil a rozšíril o ďalšie časti cintorína. V meste je viditeľná segregácia pri pochovávaní občanov. Čiernou líniou je na obrázku znázornený areál cintorína, červená a modrá časť patria už spomínaným konfesiam. Značné rozšírenie priestoru

na pochovávanie pozorujeme pri katolíckej časti cintorína. Viditeľné zväčšenie je pozorovateľné aj v evanjelickej časti. Švorc (2006) uvádza, že vojenská posádka a vojenské udalosti 19. a 20. storočia si vyžiadali založenie vojenského cintorína na pozemkoch nachádzajúcich sa východne od katolíckeho cintorína. Vojenský cintorín je už na mape z roku 1869 vyznačený a zakreslený. Jeho areál je zvýraznený zeleným šrafovaním. Sivá farba nám znázorňuje obecnú – verejnú časť cintorína. Vznikla na východ od evanjelického cintorína a bola určená pre občanov, ktorí nemohli alebo nechceli byť z rôznych dôvodov pochovaní na žiadnom z cirkevných cintorínov (cudzinci, samovrahovia, tela priplavených mŕtvol atď.). Ďalej na východ od verejného cintorína na tzv. Táborisku bol v roku 1876 založený neologický židovský cintorín. Na obrázku ho máme zaznačený oranžovým šrafovaním. Areál židovského neologického cintorína je veľkosťou takmer totožný s areálom verejného cintorína. Cintorín na Kalvárii je zakreslený ružovou líniou, ktorého areál sa zvýšeným pochovávaním rozširoval južným smerom. Na Kalvárii nám pribudla aj krypta. Myšlienka jej výstavby vznikla už v roku 1823, no postavená bola až v 1836 roku. Ostatné krypty nachádzajúce sa v kostoloch sa postupom času zaplňajú a uzatvárajú.

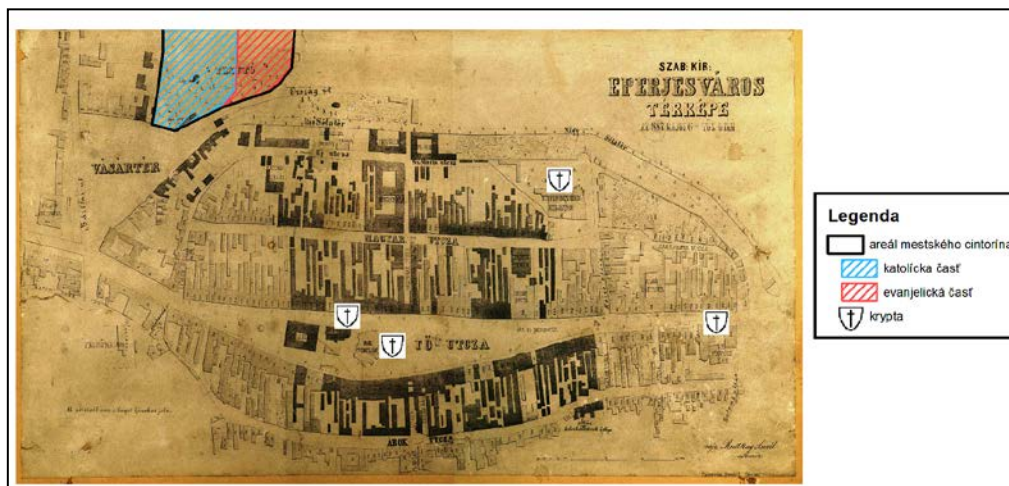
Obr. 9 Priestorové rozmiestnenie pohrebných foriem reliéfu v meste Prešov v r. 1869

Zdroj : Krajský pamiatkový úrad Prešov, spracovala Richvalská, A.

Priestorové rozmiestnenie vybraných pohrebných foriem reliéfu v meste Prešov z roku 1887 máme zobrazené na obrázku 10. Aj keď je táto mapa mesta z novšieho roku, žiaľ priestor cintorína na nej nie je podrobne zakreslený. Mapa je na Krajskom pamiatkovom úrade evidovaná ako mapa po požiari v roku 1887, a teda aj z tohto dôvodu je viac zameraná na centrum mesta, ako na jeho okolie. Na mape zakreslené náhrobné kríže v katolíckej časti

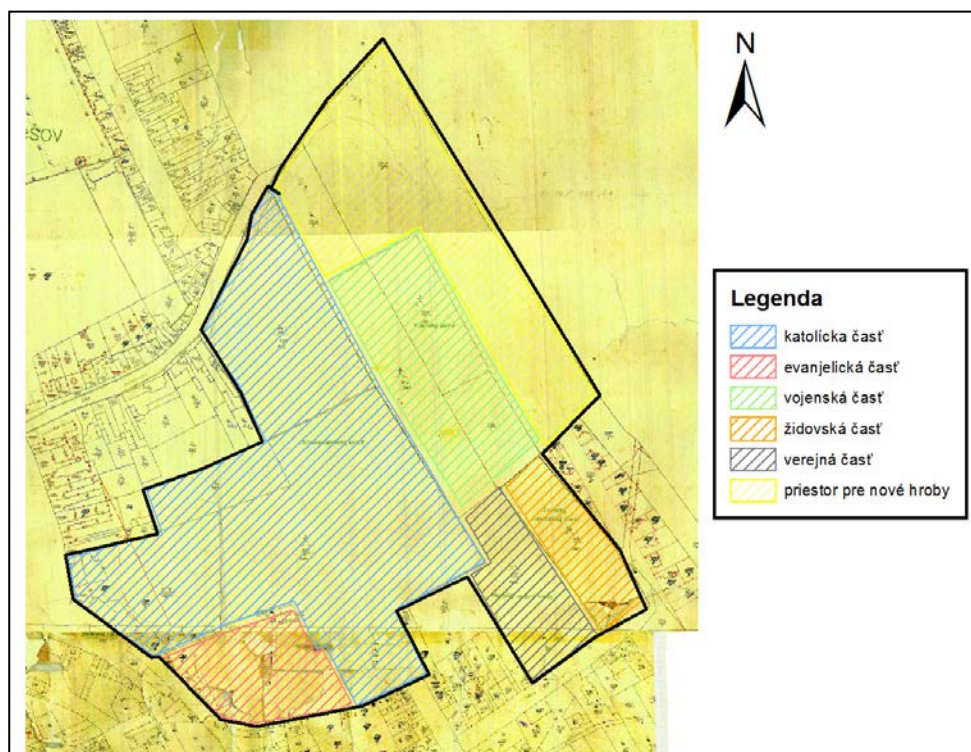
a stĺpy v evanjelickej časti nás informujú o dodržiavaní konfesionalnej segregácie. V južnej časti cintorína, červenou farbou vyšrafované územie je evanjelická časť a v severnej časti modrou vyšrafované územie sa nachádza katolícka časť cintorína. Krypty sú zaznačené v rovnakom rozložení ako v predchádzajúcom roku 1869.

Obr. 10 Priestorové rozmiestnenie pohrebných foriem reliéfu v meste Prešov v r. 1887

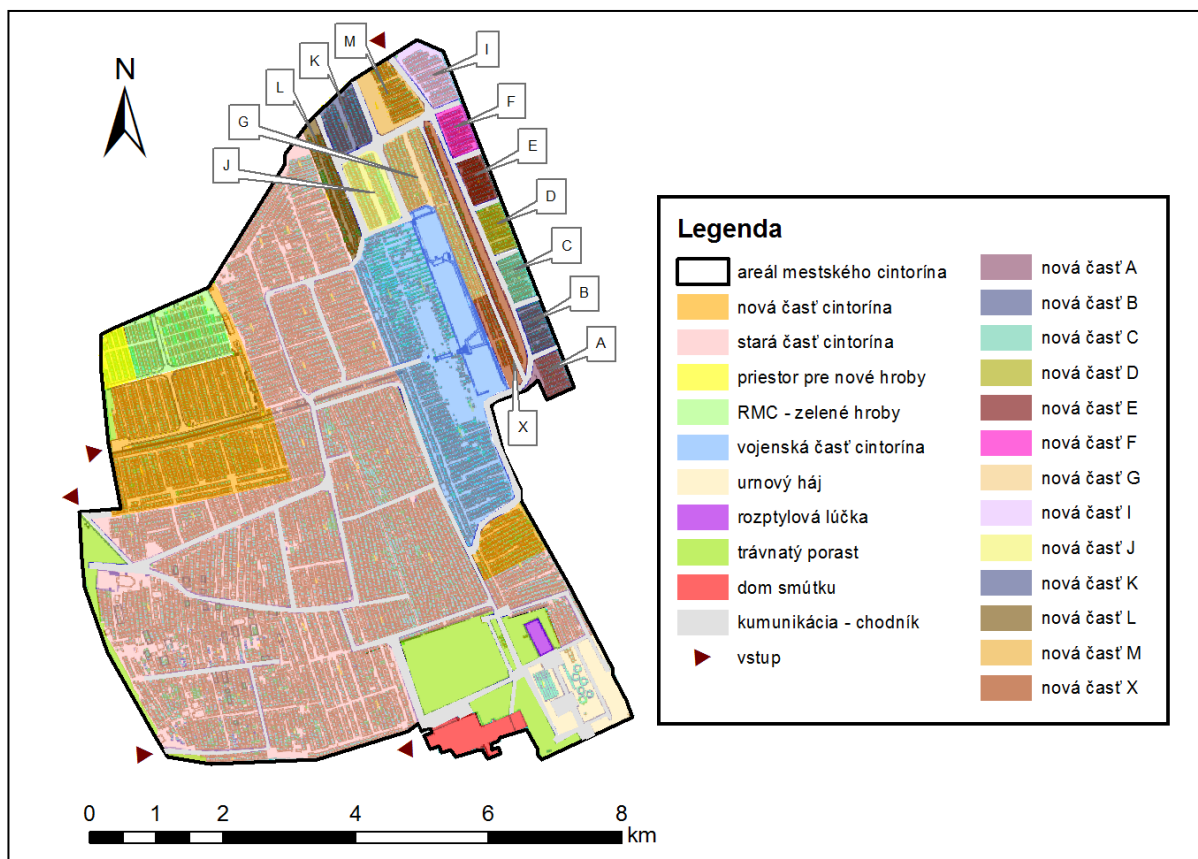
Zdroj : Krajský pamiatkový úrad Prešov, spracovala Richvalská, A.

Priestorovú štruktúru hlavného cintorína v Prešove z roku 1934 máme znázornenú na obrázku 11. Areál je rozčlenený podľa podkladovej mapy z r. 1934, na ktorej bolo týchto 5 častí vypísaných. Vidíme, že areál cintorína sa nám postupom rokov zväčšuje. Oproti roku 1869 pozorujeme, že katolícka časť cintorína sa rozšírila smerom na sever. Pribudnutý obdĺžnik bol kedysi záhradou. Aj v súčasnosti tieto časti cintorína nesú pomenovanie „Záhrada“. Areál cintorína sa nielen rozširuje, ale aj zaplňa hrobmi. Hoci rozširovanie a zmena areálu nie je viditeľné v židovskej a verejnej časti cintorína, je isté, že aj tieto časti sa pribúdajúcimi rokmi zaplňali.

Obr. 11 Priestorová štruktúra mestského cintorína v meste Prešov v r. 1934
Zdroj: Katastrálny úrad Prešov, spracovala Richvalská, A.

Priestorovú štruktúru hlavného cintorína v Prešove z roku 2014 zobrazuje obrázok 12. Mapa bola robená z podkladovej virtuálnej mapy cintorína. Rozhodli sme sa vytvoriť štruktúru cintorína na základe časových období. Vyznačovali sme staršie, novšie časti cintorína a ostatné časti zhodné s mapou s roku 1934. Musíme brať do úvahy aj fakt, že v súčasnosti sa na cintoríne pochováva, už do vzniknutých hrobov, rodinných hrobiek, a tak vyznačenie starších časti cintorína vychádza zo starších mapových podkladov. Po preskúmaní terénu sme v evanjelickej časti nachádzali aj novo zriadené klasické hroby s kamennou doskou a obrubou. V tejto časti sú pochovaní aj obyvatelia inej konfesionálnej príslušnosti, ako evanjelickej. Keďže mesto nemalo dostatok hrobových miest, pochovávalo na miestach, kde boli na to priestory a takýmto spôsobom v posledných rokoch dochádza k rušeniu segregácie na cintoríne. V súčasnosti na základe dizajnu pomníkov je ešte viditeľný rozdiel napr. v evanjelickej a katolíckej časti cintorína, no postupom času sú staré hroby rušené a vznikajú nové, na nových miestach nezávisle od konfesie.

Obr. 12 Priestorová štruktúra mestského cintorína v meste Prešov v r. 2014

Zdroj: Pohrebné služby mesta Prešov, spracovala Richvalská, A.

Záver

Z pohľadu historického vývoja mesta Prešov pri formovaní funebrálnych foriem reliéfu je viditeľné, že mesto malo pestré zloženie v religióznej a národnostnej štruktúre obyvateľstva. Tieto skutočnosti sa odrazili aj pri využívaní kostola (dnes už Konkatedrály) sv. Mikuláša, ktoré súviseli s historickým vývojom mesta, kedy kostol striedavo slúžil katolíckej a evanjelickej cirkvi. Z tohto dôvodu sú v kryptách kostolov pochovaní veriaci rôznych denominácií. Okolo kostola bol pôvodne cintorín ohradený kamenným múrom, zrušený bol v prvej polovici 19. storočia. Môžeme predpokladať, že to bol prvý cintorín, na ktorom Prešovčania pochovávali. Takýto cintorín vznikol aj pri kostole sv. Štefana na Solivare. V priebehu 17. storočia už mesto pochovávalo na cintoríne za hradbami, kde sa základom pre vznik tohto cintorína mohol stať Kostol sv. Leonarda. Na tomto mieste najprv vznikali dva samostatné cintoríny: evanjelický a katolícky a po čase pribudli na východ od nich obecný a vojenský, ktorý bol založený práve z dôvodu vojenských udalostí 19. a 20. storočia. Formy segregácie sa najviac prejavili pri situovaní židovských cintorínov. V 17. storočí prichádzajú do mesta Židia, ktorí až v roku 1876 si zakladajú neologický židovský cintorín vedľa obecného. Keďže Židia nemali právo usadiť sa v meste, tak aj ich cintoríny boli situované vo vzdialenejších miestach od centra. S takýmto prípadom sa stretávame na židovskom cintoríne vo Veľkom Šariši, v lokalite „Pod Dúbravou“, ktorý je vzdialený od mesta Prešov 4 km a od Veľkého Šariša 2 km, a tiež prvé židovské ortodoxné cintoríny, ktoré boli situované na

Sídlisku III. Vývoj pohrebných foriem reliéfu a ich priestorová lokalizácia v histórii Prešova sú značne bohaté a odrážali sa najmä od religióznej situácie mesta.

So segregáciou na cintoríne sa stretávame nielen po religióznej stránke, ale z hľadiska príslušnosti k spoločenskej a sociálnej vrstve. Tak, ako u živých obyvateľov je viditeľný rozdiel medzi vrstvou bohatých a chudobných, tak pozorujem tento rozdiel aj v pomníkovej kultúre na cintorínoch Prešova a tí bohatší sa svojou prítomnosťou na pohrebiskách pripomenú veľkosťou, tvarom, formou a materiálom náhrobku. Tento faktor segregácie sa u nás prejavoval nielen v minulosti, ale je pozorovateľný aj v súčasnosti. Avšak keď sa tak zamyslíme nad týmto delením, ktoré ľudia vykonávali, ako miesto na ktorom boli pochovaní ovplyvnilo ich posmrtný život? Myslíme si, že tento fenomén sa odrážal od potrieb ľudí, náboženských tradícií a zvykov.

Tento článok odporúčal na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda: prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.

Použitá literatúra

1. BEDNÁRIK, R., 1972. *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. ISBN 71-023-72.
2. CLAYDEN, A., WOULDSTRA, J., 2003 Some European approaches to twentieth-century cemetery design: continental solutions for British dilemmas. In: Department of Landscape, University of Sheffield, UK. [online]. [cit. 2014-03-03]. Dostupné na: http://www.d.umn.edu/cia/faculty/jhamlin/4960/Lists%20for%20Graveyards/European_approaches.pdf
3. ČECH, V., KROKUSOVÁ, J., 2013. *Antropogénna geomorfológia (antropogénne formy reliéfu)*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU. ISBN 978-80-555-1037-8.
4. EVANJELICKÝ A.V. CIRKEVNÝ ZBOR PREŠOV.[online]. [cit. 2013-1-12]. Dostupné na: <http://www.patmos.sk/ecavpo/web/sk/index.jsp?id=50150>
5. FRANCAVIGLIA, R. V., 1971. The cemetery as an evolving cultural landscape. In: Annals of the Association of American Geographers, [online]. [cit. 2013-11-12]. s. 501 – 509. Dostupné na: http://theiconoclast.typepad.com/documents/sanctums/Richard_Francavigli_Necrogeography.pdf
6. GLOS, P., 1995. *Návrh na vyhlásenie vecí za Kultúrne Pamiatku – Židovský cintorín „Pod Dúbravou“*. 4 s. Nehnutel'né pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 517/1
7. GRAF, A., 1986. Flora und Vegetation der Friedhöfe in Berlín(West). In: Verhandlungen des Berliner Botanischen Vereins 5: 1-210 .[online]. [cit. 2014-03-01]. Dostupné na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Necrosol>
8. JURČO, P., 2003. *Monitoring OŽK – Cintorín Prešov*. 12 s. Nehnutel'né pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Z 517/1
9. HALAJOVÁ, D., 2012. Význam zelene na pohrebiskách. In: *Slovenské pohrebníctvo*. [online]. [cit. 2014-01-04]. Dostupné na: <http://www.pohrebnictvo.sk/vyznam-zelene-na-pohrebiskach/>
10. HOCHMUTH, Z., LACOVÁ, A., MATLOVIČ, R., 1994. *Vlastiveda Prešova*. 1. vyd. Prešov: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach – Pdf v Prešove. ISBN 80-7097-293-9.
11. HUPKOVÁ, M., 2010. Pohřbívání a hřbitovy – reflexe kultury českého venkova. In: Deník veřejné správy. [online]. [cit. 2014-02-01]. Dostupné na: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>
12. HUPKOVÁ, M., 2008 – 2009. Prostředí a kultura českých hřbitovů. In: *Geografické rozhledy*. Roč. 18, č. 4, s 8-9. ISSN 1210 – 3004.
13. KLČO, M., *Židovské cintoríny na Slovensku* (archívny materiál). Umiestnenie: Prešov: Krajský pamiatkový úrad.
14. KÓNYA, P., 2005. Tri osobnosti s úsvitu dejín prešovských židov. In: *Moje mesto Prešov, My city Prešov* Roč. 2, č. 1, s. 66 – 74. ISSN 1336-4855.
15. KÓNYA, P., LANDA, D., 1995. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT a.s. Bratislava divízia Prešov. ISBN 80-967253-4-3.

16. Kronika mesta Prešov. [online]. [cit. 2013-11-10]. Dostupné na: <http://www.presov.sk/portal/?c=12&ctg=58>
17. MACEJKOVÁ, A. a kol., 2008. *Urbanistická štúdia mestský cintorín Prešov – Šváby: správa*. Prešov: STOA architekti plus, s.r.o.,
18. MATLOVIČ, R., 1998. *Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. ISBN 80-88885-33-7.
19. MATLOVIČ, R., 1998. Individuálne lokoregióny Prešova. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica 1*
20. MATLOVIČ, R., 2001. *Geografia relígií*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 80-8068-062-0.
21. Mesto PREŠOV.[online]. [cit. 2014-02-04]. Dostupné na: www.presov.sk
22. PETRANSKÁ, D., ZUBKO, P., DRONZEK, J., a kol. 2010. *Prešovská kalvária*. Prešov: Farský úrad sv. Mikuláša. ISBN 000043916.
23. POTOČŇÁKOVÁ, I., 1995. *Prešov, starý židovský ortodoxný cintorín – návrh na vyhlásenie veci za Kultúrnu Pamiatku*. 5 s. Nehnutelne pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 517/1.
24. Pohrebne služby mesta Prešov. [online]. [cit. 2013-11-10]. Dostupné na: <http://pohrebnictvopo.sk/>
25. PRIBULA, M., 1994. *Solivar včera a dnes: z dejín farnosti*. Prešov: Rímsko-katolícky úrad Najsvätejšej Trojice. ISBN 809671788X.
26. Profil mesta Prešov. [online]. [cit. 2014-12-1]. Dostupné na: http://www.presov.sk/file/3322/profil_mesta.pdf
27. SEDLÁK, I., 1965. *Dejiny Prešova 1*. Košice: Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove vo Východoslovenskom vydavateľstve v Košiciach. ISBN 83-011-65.
28. SEDLÁK, I., 1965. *Dejiny Prešova 2*. Košice: Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove vo Východoslovenskom vydavateľstve v Košiciach. ISBN 83-011-65.
29. Slovenské pohrebníctvo. [online]. [cit. 2014-12-1]. Dostupné na: <http://www.pohrebnictvo.sk/magazin-pohrebnictvo/>
30. SUCHÝ, E., 1998. *Návrh na vyhlásenie veci za Kultúrnu Pamiatku – Židovský neologický cintorín*. 4 s. Nehnutelne pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 502
31. SUCHÝ, E., 1994. *Návrh na vyhlásenie veci za Kultúrnu Pamiatku – Židovský cintorín na Solivare*. 2 s. Nehnutelne pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 517/1
32. SZEGHY, A., 2010. Skonfiškovaná prešovská knižnica a majetok Keczerovcov (Andreja a Gabriela) koncom 80. rokov 17. storočia. In: *Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie v Martine*. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 123 -137. ISBN 978-80-89301-56-0.
33. Štatistický úrad Slovenskej republiky. [online]. [cit. 2014-11-10]. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4>
34. ŠVORC, P.2006. *Sprievodca po historickom Prešove*. Prešov:UNIVERSUM Prešov. ISBN 80-89046-35-5.
35. ŠVORC, P. 1999. *Sprievodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Prešov: UNIVERSUM Prešov. ISBN 80-967753-4-0.
36. ŠVORC, P., 2003. *Príbehy starého Prešova*. Prešov: UNIVERSUM Prešov. ISBN 80-89046-14-2.
37. TANÁŠ, S., 2004. The cemetery as a Part of the geography of tourism. In: *Turyzm* [online]. Roč. 14, č. 2, s. 71-87. [cit. 2013-10-22]. Dostupne na: http://dSPACE.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/1387/Tanas_Turyzm_en_14-2.pdf?sequence=1
38. TANÁŠ, S., 2006. The meaning of deathspace in cultural tourism. In: *Turyzm*. Roč. 16, č. 2, s. 145-151.
39. ULIČNÝ, F., 1990. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. ISBN 80-85174-03-0.
40. URBANOVÁ, N., 1986. *Prešov*. 1. vyd. Martin: Tatran. ISBN 61-805-86.